

Стаття надійшла до редакції 23.07.2018

Перевірено на плагіат 21.11.2018 р.

унікальність – 89.55 %

УДК 811.161.2+398

КОНЦЕПТ ВІТЕР У ТЕКСТАХ УКРАЇНСЬКИХ НАРОДНИХ ЗАМОВЛЯНЬ

Шуляк Світлана Андріївна, shulyak_svitlana@ukr.net

д-р філол. наук, доцент

Уманський державний педагогічний університет

імені Павла Тичини

У статті досліджено функціонування концепту ВІТЕР у текстах українських народних замовлянь. Визначено особливості вираження та функціонування цього концепту в замовляннях різних тематичних груп. Охарактеризовано мовні засоби, якими формується семантичне наповнення концепту ВІТЕР. Мовна картина світу, віддзеркалюючи особливості певної лінгвокультури, зберігає уявлення, які притаманні суспільству. Одним із ключових концептів української етнокультури є лексема **вітер**, у якій реалізується універсальна та національна специфіка. Концепт ВІТЕР становить фрагмент мовної картини світу українців, зберігає результати пізнавальної діяльності, віддзеркалює архетипні уявлення ментальної моделі. Емоційна оцінка вітру в текстах українських замовлянь є амбівалентною. З одного боку, вітер осмислюється як помічник, а з іншого – як небезпечна, некерована сила. Здебільшого концепт ВІТЕР вербалізується в текстах замовлянь від болю, від укусу змії, а його метафоричні особливості маркуються епітетами, що малюють сумні образи. Лексема **вітер** асоціюється з постійною характерологічною ознакою **буйний**. Епітети **злетворний**, **буйний** конкретизують, уточнюють семантику вітру. Вербалізаторами концепту ВІТЕР є лексеми на позначення руху, часу і простору. У текстах українських народних замовлянь лексему **вітер** супроводжує числова символіка. Персоніфікація вітру реалізується у звертаннях, ілюструючи зв'язок з міфопоетичною свідомістю наших предків. Звертання до **вітру** є невід'ємним елементом формули заклинання, яка проявляється в актах прохання, вимоги чи наказу. Формулу оберігання або недопущення представляють замовляння, в яких поряд з лексемою **вітер** присутні дієслова з «охоронною» семантикою, як-от: **спаси, сохрани, охороняйте**. Формула відсилання утворена за допомогою дієслова у наказовому способі та обставини місця і є продуктивною у замовляннях, де хворобу відсилають за **вітром** і за димом. Словесні формули текстів українських народних замовлянь, у яких функціонує концепт ВІТЕР, відображають картину світу нашого народу. Замовляння виступають винятково важливим компонентом народної медицини українців і належать до сугестивних засобів лікування психічного і фізичного стану хворого.

Ключові слова: українські народні замовляння, текст, концепт ВІТЕР, мовна картина світу, амбівалентність, символ, міфочисла, семантика, лексема.

Actual Problems of Linguistics [Aktual'ni problemy movoznavstva]

© Shuliak S. [Shuljak S. A.], shulyak_svitlana@ukr.net

Concept WIND in the Texts of Ukrainian Folk Orders [Koncept VITER u tekstah ukrai'ns'kyh narodnyh zamovljan'] (in Ukrainian)

КОНЦЕПТ ВЕТЕР В ТЕКСТАХ УКРАИНСКИХ НАРОДНЫХ ЗАГОВОРОВ

Шуляк Светлана Андреевна, shulyak_svitlana@ukr.net

д-р филол. наук, доцент

*Уманский государственный педагогический университет
имени Павла Тычины*

*В статье исследована природа концепта ВЕТЕР в текстах украинских народных заговоров. Выявлены особенности выражения и функционирования этого концепта в заговорах различных тематических групп. Охарактеризованы языковые способы, формирующие семантическое наполнение концепта ВЕТЕР. Одним из ключевых концептов украинской этнокультуры является лексема **ветер**, реализующая универсальную и национальную специфику. Концепт ВЕТЕР представляет фрагмент языковой картины мира украинцев, сохраняет результаты познавательной деятельности, отображает архетипные представления ментальной модели. Эмоциональная оценка ветра в текстах украинских заговоров амбивалентна. С одной стороны, ветер осмысливается как помощник, а с другой – как опасная, неуправляемая сила. По большей части концепт ВЕТЕР вербализируется в текстах заговоров от болей, от укуса змеи, а его метафорические особенности проявляются эпитетами, рисующими грустные образы. Лексема **ветер** ассоциируется с постоянным характерологическим признаком **буйный**. Эпитеты **злетворний**, **буйний** конкретизируют, уточняют семантику ветра. Составляющими концепта ВЕТЕР выступают лексемы, обозначающие движение, время и пространство. В текстах украинских народных заговоров лексему **ветер** сопровождает числовая символика. Персонификация ветра реализуется в обращениях, иллюстрируя связь с мифологическим сознанием наших предков. Обращение к ветру выступает неотъемлемым элементом формулы заклинания, которая проявляется в актах просьбы, требования или приказа. Формулы охраны или недопущения представляют заговоры, в каких рядом с лексемой **ветер** присутствуют глаголы с «охранной» семантикой, а именно: **спаси**, **сохрани**, **охраняйте**. Формула отсылки создана с помощью глагола повелительного наклонения и обстоятельства места и продуктивна в заговорах, где болезнь отсылают за **ветром** и за дымом. Словесные формулы текстов украинских заговоров, в каких функционирует концепт ВЕТЕР, отображают картину мира нашего народа. Заговоры выступают исключительно важным компонентом народной медицины украинцев и принадлежат к суггестивным способам лечения больного в психическом и физическом аспектах.*

***Ключевые слова:** украинские народные заговоры, текст, концепт ВЕТЕР, языковая картина мира, амбивалентность, символ, мифочисла, семантика, лексема.*

Актуальні проблеми мовознавства [Актуальные проблемы языкознания]

© Шуляк С. А. [Шуляк С. А.], shulyak_svitlana@ukr.net

Концепт ВІТЕР у текстах українських народних замовлянь [Концепт ВЕТЕР в текстах украинских народных заговоров] (Українською / На укр. яз)

CONCEPT WIND IN THE TEXTS OF UKRAINIAN FOLK ORDERS

Shuliak S., shulyak_svitlana@ukr.net

*Doctor of Philological Sciences, Associate Professor
Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University*

*The essence of the concept WIND is investigated in the article in the texts of Ukrainian folk orders. The peculiarities of expression and functioning of this concept in orders of different thematic groups are determined. The linguistic means, which form the semantic content of the concept WIND, are described. The language model of the world, reflecting the peculiarities of a certain lingoculture, retains the perceptions inherent to the society. One of the key concepts of Ukrainian ethnoculture is the wind energy, which implements universal and national specifics. Concept WIND is a fragment of the language model of the world of Ukrainians; it preserves the results of cognitive activity and reflects archetypal representations of the mental model. Emotional assessment of the wind in the texts of Ukrainian orders is ambivalent. On the one hand, the wind is conceived as an assistant, and on the other hand – as a dangerous, unmanageable power. For the most part, the concept WIND is verbalized in the texts of orders from pains, from the bite of a snake, and its metaphorical transformations are manifested by epithets that depict sad images. The lexeme **wind** is associated with the persistent character of the **violent**. Epithets **strong, violent** specify the semantics of the wind. Constituents of the concept WIND are tokens on the designation of motion, time and space. In the texts of Ukrainian folk orders the token is accompanied by a number of symbols. Personification of the wind is realized in the appeals, illustrating the connection with the mythical knowledge of our ancestors. Appeal to the **wind** is an integral part of the spell formula, which manifests itself in the acts of a request, requirement or order. The formula for the protection or prevention is order, in which there are verbs with "guarding" semantics, such as: help, save, and protect. The formulation of the submission is made using the verb in the orderly manner and the circumstances of the place, it is productive in orders, where the disease is sent by the **wind** and by the smoke. The verbal formulas of the texts of the Ukrainian folk orders, in which the concept WIND operates, reflects the model of the Ukrainian's world. Orders are an exceptionally important component of the folk medicine of Ukrainians and are among the suggestive means of treating the patient's mental and physical disorders.*

Key words: *Ukrainian folk orders, text, concept WIND, language model of the world, ambivalence, symbol, mimicry, semantics, lexeme.*

Концепти як певні смислові конфігурації виступають результатом мовного і культурного розвитку, визначають специфіку конкретної мовної

картини світу, а їх дослідження здатне розкрити і загальні, й етноспецифічні механізми переробки інформації [Радзієвська 2010, с. 9].

Проблему концептів активно студіюють такі дослідники, як Н. Д. Арутюнова, А. Вежбицька, К. Ю. Голобородько, І. О. Голубовська, С. Я. Єрмоленко, В. В. Жайворонок, Л. П. Іванова, І. М. Кочан, Є. С. Кубрякова, Л. А. Лисиченко, Н. В. Молотаєва, В. Л. Постовалова, Ю. С. Степанов, О. В. Слюніна, Г. М. Яворська, І. Б. Штерн та ін.

Концептуально значущі елементи картини світу, відбиті в мовній формі, розкривають усі сторони свого значення завдяки семантичному аналізу, що включає методологічні прийоми теорії прототипів, семантичних примітивів; методу поелементного поділу змісту концептів; прийомів опису слів концептів, які відображають суму текстуальних тлумачень змісту [Голобородько 2002, с. 28]. Термін «концепт» означає «думка», «поняття» й об'єднує інформацію про всі ознаки реалії. Це найскладніші логічні поняття, які по-різному групуються і по-різному вербалізуються в різних мовах у тісній залежності від власне лінгвістичних, прагматичних і культурологічних факторів [Кубрякова 1996].

Т. В. Радзієвська під концептом розуміє певну сукупність або конфігурацію смислів, що стоїть за мовною одиницею, тобто єдність плану вираження і плану змісту як вмістища смислів, що охоплюють предметні, предикатні, модальні, дискурсивні та інші «кванти» значення, і відповідають обсягу знань, представленому мовною свідомістю та культурною пам'яттю [Радзієвська 2010, с. 8].

І. О. Голубовська зазначає, що на сучасному етапі розвитку лінгвістики можна виокремити два основні підходи до тлумачення терміна *концепт*: 1) концепт як загальне поняття (традиційне розуміння); 2) концепт як комплекс культурно детермінованих уявлень про предмет (нове осмислення терміна в межах антропологічної наукової парадигми); термін *концепт* у новому «культурному» значенні пов'язаний з певними ідеальними ментальними утвореннями, що потребують, з огляду на специфіку своєї онтології, і нетрадиційних методів вивчення [Голубовська 2011, с. 28].

Актуальні проблеми мовознавства [Актуальные проблемы языкознания]

© Шуляк С. А. [Шуляк С. А.], shulyak_svitlana@ukr.net

Концепт ВІТЕР у текстах українських народних замовлянь [Концепт ВЕТЕР в текстах украинських народных заговоров] (Українською / На укр. яз)

Дослідник концептів В.В. Жайворонок обстоює позицію, що оскільки концептуальна картина світу (а отже, і її фрагменти) – явище динамічне, а не статичне; мовні одиниці, що її відображають, зазнають усіляких перетворень і набувають концептуальних значень, що розширюють семантичне поле того чи того мовного знака; у результаті останній функціонує часто не просто як слово-номінація з одним чи кількома лінгвістичними значеннями, а як слово – культурний концепт [Жайворонок 2002, с. 51].

Термін *концепт*, з одного боку, позначає лінгвістичну одиницю, а з іншого – одиницю пам'яті та мови мозку; концепт – це водночас і слово, і його значення, ідея, смисл, його зовнішня і внутрішня форма, поняття; когнітивна структура, охоплена мовним знаком [Кочан 2008, с. 75].

Концепти, що належать до унікальних понять етнічної культури, – не лише невід'ємний атрибут національних літератур, вони й дотепер постійно виникають у повсякденному мовному спілкуванні, будучи концентрованим вираженням духовно-емоційного досвіду певного етносу [Голубовська 2011, с. 29].

Об'єктом нашого дослідження стали тексти українських народних замовлянь, які на сьогодні потребують додаткового вивчення в межах мовознавчих дисциплін.

Предметом дослідження є специфіка вербалізації концепту ВІТЕР у текстах українських народних замовлянь.

Мета пропонованої розвідки – дослідити сутність концепту ВІТЕР у текстах українських народних замовлянь.

Досягнення поставленої мети стає можливим за умови виконання таких завдань: визначити особливості вираження та функціонування концепту ВІТЕР у замовляннях різних тематичних груп; охарактеризувати мовні засоби, якими формується семантичне наповнення досліджуваного концепту.

Приклади подаємо в тих формах і мікроконтекстах, у яких вони трапляються в досліджуваних текстах українських замовлянь.

Вітер (зменшено-пестливі – *вітрець, вітречко, вітрик, вітронько*) – більший або менший рух повітря в горизонтальному напрямі (у загадці: «По сінях і так, і сяк, а в хату ніяк»); за давнім віруванням, вітри – це чотири істоти,

що дмуть з чотирьох боків світу (від стародавніх вірувань про чотирикутну будову світу; звідси – «йди собі на чотири вітри!»); звертання княгині Ярославни до вітра-вітрила – відгомін, можливо, віри в бога вітру – Стрибога чи просто у вітер як живу істоту (вона звертається до нього як до господина, отже слова *господь* і *господин* ще не розрізнялися); разом з тим у тому самому «Слові» множинні вітри подаються як Стрибогові внуки, що віють стрілами; згадуваний у плачі Ярославни *вітрило* – це ще південний вітер, як його називає народ (саме в цьому напрямку була битва Ігоря з половцями); здавна народ вбачав у вітрі передусім демонічну силу, людині ворожу, тому, наприклад, боялися, щоб вагітну жінку не підвіяв вітер, бо це не лише може перервати вагітність, а й призвести до божевілля; а то й діти будуть ненормальні або ж недотепні («вітер в голові», «з вітру»); вітер може поривати з собою людей чи добро і заносити їх далеко, невідомо куди («Повіявся з вітром», «Пішло за вітром»); про зв'язок вітру з нечистою силою свідчить вислів «Жене, як дідько вітри», звідки й проклин «Іди ти під три вітри!» (пор. «під три чорти»); вітер уособлюється також як сила, що протистоїть щасливій долі в житті («Бідному все вітер в очі») чи в коханні: «Коли б вітри не віяли, А громи не били, Коли, любку, не вороги, Ми би ся любили»; водночас вітер – це посланець, його посилають з вітанням, побажанням, зі звісткою: «Повій, вітре, на Україну, Де покинув я дівчину»; пісні, де вітер втрачає свою демонічну силу, пізнішого походження: «Повій, вітре, повій, вітре, по полю, Та рознеси, та рознеси мою долю»; у давнину визначали свято вітру, що припадало на 15 / 28 липня, коли не можна було працювати біля сіна, бо вітер усе рознесе; з вітром пов'язано ряд погодних прикмет, – «вітер зі сходу несе добру погоду», «західний вітер – на вологу», «подув гарячий вітер – чекайте дощу»; фразеологізми: *на вітер підняти, піти з (за) вітром* – пропасти, піти прахом; *шукати вітра в полі* – даремно шукаєш (шукатимеш), не знайдеш; *жене, як дідько вітри* – летить, як скажений (навіжений) [Жайворонок 2006, с. 100–101].

Вітер – у народних уявленнях демонічна істота; за одним українським повір'ям, вітер – це маленька змія, яка живе такою сім років, наступні сім років вона стає великою змією, а в останні сім років – страшним змієм; могутність

Актуальні проблеми мовознавства [Актуальные проблемы языкознания]

© Шуляк С. А. [Шуляк С. А.], shulyak_svitlana@ukr.net

Концепт ВІТЕР у текстах українських народних замовлянь [Концепт ВЕТЕР в текстах украинських народных заговоров] (Українською / На укр. яз)

вітру, його руйнівна або благотворна сила викликала необхідність «кормити» його і навіть приносити жертви; вітри поділяються на «добрі» (наприклад, «святе повітря» – сприятливий, попутний вітер) і на «злі», найбільш яскравим утіленням яких є вихор [Войтович 2005, с. 78–79].

Вітри мешкають у глухих лісах, на безлюдних островах, «по ту сторону моря», на високих горах, у печерах, ямах, проваллях і т. ін.; такі печери й провалля стережуть летючі змії, одноокі відьми чи сліпий старець, який усе намагається закрити дірку, з якої дме вітер; на Півдні вітер уявлявся сердитим старцем, який живе «за морем»; за народними віруваннями, вітрів багато, але головних – чотири; «вони сидять по кутках землі», старшого з них звати «отаман вихорів» [Войтович 2005, с. 79].

Вважалося, що з вітром літають душі великих грішників; сильний вітер означав чиюсь насильницьку смерть; поява «ходячих покійників» супроводжується поривами вітру; тихий вітер народжується від подиху ангелів, а бурхливий – результат диявольських сил [Войтович 2005, с. 79].

Систематизуючи найдавніші вірування нашого народу, Г. С. Лозко споглядає українську міфологію як олімп давніх Богів, яким вклонялися предки українців, а язичницький календар має назву Коло Свароже [Лозко 1995, с. 7].

Вітри названо «Стрибожими внуками»: *Ось вітри, Стрибожі внуки, / віють з моря стрілами / на хоробрі полки Ігореві* [Скляренко 2003, с. 134].

Божество Стрибог, найімовірніше, має місцеве походження, його культ був поширений не лише на Русі; у ньому бачимо уособлення сили вітру як допоміжної для більшості богів; цей міфологічний персонаж має паралелі в інших індоєвропейських релігійних системах, тож вірогідною є його належність до найдавнішого шару праслов'янської адаптації спільноіндоєвропейського пантеону зі змінами, характерними для його іранського варіанта [Гейштор 2018, с. 178].

Зазначені вище дослідження міфологічних уявлень про вітер досить актуальні для нашої розвідки, адже є основою для визначення семантики цього концепту в текстах українських народних замовлянь.

Концепт ВІТЕР використовується з негативним емоційно-експресивним забарвленням, навіть хвороба має назву *вітер*. Епітети з негативною конотацією *вікруций, пекуций, прагнюций* уточнюють семантику вітру. Ще одним складником досліджуваного концепту є лексеми на позначення часу і простору, як-от: *вітер з сходу, вітер з заходу, вітер з півночі, вітер з полудня*, наприклад у замовлянні від хвороби, яка називається *вітер*: *Йшла свята святиця, пресвята Богородиця, горою. Здибає її два янголі. Стали її питати: – Куди йдеш, Божая Мать? – До рожденої, порожденої, молитвеної (Ганни) вітру йду вимовляти. Вітер вікруций, вітер пекуций, вітер прагнюций, вітер з сходу, вітер з заходу, вітер з півночі, вітер з полудня, звідки ти котився, куди ти вбрався? Тут тобі не місце. Тут тобі не гуляти, тут тобі не бувати, червоної крові не смоктати, жовтого тіла не в'ялити, білої кості не ломити. Час тобі погасати, час тобі покидати, рождену, порождену, молитвену (Ганну) пора тобі покидати [Ви, зорі-зориці ... 1991, с. 303]. Звертання до *вітру* є невід'ємним елементом формули заклинання, яка проявляється в інтонаціях прохання, вимоги чи наказу.*

У текстах українських народних замовлянь лексему *вітер* часто супроводжує числова символіка. Вітер, як утілення негативного, несе передусім загрозу, а міфочисло *двадцять чотири* кількісно підсилює її, як-от: *Погань виганяю ... З клубів, з-під клубів, / З колін, з-під колін, / З литок, з-під литок, / З плесів, з-під плесів, / З кісточок, з-під кісточок, / З п'ят, з-під п'ят, / З підошов, з-під підошов, / З шиї, з-під шиї, / З крижей, з-під крижей, / Стовбняки відвертати, / Сімдесят сім малярій не знати, / Двадцять чотири вітри / Із смертельними відвертами не чути, / Славу і здоров'я мати, / Чисту постіль, як у Господа Бога, / Божої матері мати. / Лежати – не лежати, / Хвороби не знати! [Ви, зорі-зориці... 1991, с. 19–20].*

Лексика замовляння на сіль містить словосполучення злетворні *вітри*, у якому знаходить вираження конотація зла, як-от: *Ісус Христос спаситель, спаси і сохрани / Нарожденного (Трохима) / У дорозі, в праці, в любові, / Від усякого горя, мук, / Страждань, бідувань, / Від усяких клопотів, скорботів, / Від усяких ножів, мечів, / Від усяких мимоходів, переходів, / Від усяких мечів,*

Актуальні проблеми мовознавства [Актуальные проблемы языкознания]

© Шуляк С. А. [Шуляк С. А.], shulyak_svitlana@ukr.net

Концепт ВІТЕР у текстах українських народних замовлянь [Концепт ВЕТЕР в текстах украинських народных заговоров] (Українською / На укр. яз)

переляків, / Від усяких хвороб, / **Від злетворних вітрів:** / **Їх є сімдесят сім – летючі й біжучі.** / Спаси і сохрани (Трохима)! / Святі анголи, тілохранителі, / Охороняйте його тіло й душу! [Ви, зорі-зориці ... 1991, с. 32], а сакральність числа *сімдесят сім* лише підтверджує негативну руйнівну силу *злетворних вітрів*. Подібні замовляння містять формулу оберігання або недопущення, яку презентують дієслова з «охоронною» семантикою, як-от: *спаси, сохрани, охороняйте*.

Концепт ВІТЕР є місцем, де «живуть» хвороби, і звідки «приходять» до людини, як-от у текстах замовлянь: *Болячка гнила, / Болячка пухка: / Болячка з ружі, / Болячка з марени, / Болячка з лихим часом, / Болячка з гістцем, / Болячка з роботи, / Болячка з уроків, / Болячка з лихої волі, / Болячка наслана, / Болячка прислана, / Болячка **вітрова**, / Болячка польова!* [Ви, зорі-зориці ... 1991, с. 28]; *Може, з тяжкої роботи, / Може, з журби великої, / Може, з труда непосильного, / Може, призаспано. / Може, з очей поганих. / Може, з важкої муки, / Може, з великої радості, / Може, з води, може, з **вітру**, / Може, взялося звечора, може, опівночі, / Може, при сході сонця, може, з полудня, / Заклинаю – / Погані сугуби, погані голови* [Ви, зорі-зориці ... 1991, с. 21–22]; *Господь помоч й я з рукою. / В бору на ганку сидить Богородиця Діва, / Руки й ноги мис. / Повій, вітре буйний, / Та зжени з цього бидла / Логи й перелого, / **Вітрянії**, буйвонії, / Подумані, помисляні* [Ви, зорі-зориці ... 1991, с. 100]; у замовляннях від переляку: *Вихрове, **вітряне**, подумане, погадане, прислане, приспане, а тут тобі не стояти, паросів не пускати, червоної крові не ссати* [Ви, зорі-зориці ... 1991, с. 34]; *За Божою помочою другий раз у Божий час я вимовляю ляк, переляк, сквозняк, тоску й досаду. Де ти взявся? Чого ти сюди, паршивий, вбрався? Чи ти є ранішній, чи напівранішній, чи денний, чи полуденний, чи вечірній, чи північний, чи заспаний, чи занедбаний, чи заклятий, чи проклятий, чи знайдений, чи ти насланий, чи вступ'яний, чи **віяний**, чи **перевіяний*** [Ви, зорі-зориці ... 1991, с. 37]; у замовляннях від пристриту: *Пристріте й пристрітище, і вроки і врочища; **вітряний**, і водяний, і подуманий, і погаданий, і помисляний, і запитяний, і заїдяний, і прилюбований, і примілований, і батьків, і материн, і чоловічий, і жіночий, і хлоп'ячий, і дівчачий, і ранній, і денний, і сутковий, і триденний, і годовий, і*

Actual Problems of Linguistics [Aktual'ni problemy movoznavstva]

© Shuliak S. [Shuljak S. A.], shulyak_svitlana@ukr.net

Concept WIND in the Texts of Ukrainian Folk Orders [Koncept VITER u tekstah ukrai'ns'kyh narodnyh zamovljan'] (in Ukrainian)

лісовий, і шляховий [Ви, зорі-зориці ... 1991, с. 40]; *Заспаний, засланий, / Летючий, палаючий, / Огнений, пекельний, / Из вітру, із сонця, / Из дощу, із хмари, / Из води, із їжі, / З доброго подуманий, / З лихого погаданий* [Ви, зорі-зориці ... 1991, с. 42]; «*Покинь, Матір Божя, сидить, книги читає, да ходім рабу Божому пристрїт шептати, – подуманий, погаданий, заспаний, загуляний і вітряний*» [Ви, зорі-зориці ... 1991, с. 50].

Часто лексема *вітер* уживається з атрибутивом *буйний* – який виявляється з великою силою [Великий тлумачний словник 2008, с. 66] у замовляльних текстах на кшталт: *Ми тебе, бишиху, ціпами розмолотимо, граблями розгребемо, лопатами розкидаєм, а мітлами розметем, тут тобі на рабі Божому не бути, тіла не рвати і не сушити, кости не ламати, крові не пити. Іди собі на чорні луга, де буйний вітер свистав, перебував! Амінь* [Ви, зорі-зориці ... 1991, с. 161]; *Іди собі на чорні луга, де буйний вітер свистав, перебував! Амінь* [Замовляння 2007, с. 55]. Стійкі образно-поетичні означення предметів і явищ, які переважно зустрічаються при словах і немов зрослися з ними, стали постійними, вказують не просто на найбільш сталу рису предмета, а свого роду ідеальну (тихий Дунай, червона калина, чорні брови, синє море, буйний вітер, широкий степ, ясний сокіл, бистрії ріки, зелений луг, чисте поле) [Копаниця 2010, с. 133-134].

Концепт ВІТЕР входить у лексико-тематичну групу «явища природи», тому й спостерігаємо в тексті одного замовляння поєднання стихій вітру, граду, води, як-от: *Граду лукавий, рабе лукавий! Нехай тебе хмари не носять, бо тебе люде не просять. Буйні вітри! Візьміть ви цю хмару на свої тонкі крила, занесіть її за окіян-море, за теплі води, за круті гори, за жовті піски, щоб він там розтав, і пропав нині, прісно і во віки віків, амінь. Амінь, амінь. Амінь!* [Ви, зорі-зориці ... 1991, с. 297]. У цьому замовлянні функціонує семантична паралель *вітер – птах*, де вітер, мов птах, наділений *тонкими крилами*.

А в таких текстах замовлянь вітер продовжує виконувати функцію очищення, шляху, яким болячки мають залишити хворого: *Болячко-скулячко верхня, / Безверхня, дванадцятиверхня, / Іди собі з хати димом, а з двору –*

Актуальні проблеми мовознавства [Актуальные проблемы языкознания]

© Шуляк С. А. [Шуляк С. А.], shulyak_svitlana@ukr.net

Концепт ВІТЕР у текстах українських народних замовлянь [Концепт ВЕТЕР в текстах украинських народных заговоров] (Українською / На укр. яз)

вітром! [Вербальна ... 1998, с. 59]; *Ви, сухоти сухуці, болючі, палючі, розійдіться від младенця Івана, та підіть собі за огнем, за полум'ям, як дим з димаря розлітається і розкочується, то так і ви, сухоти, сухотиці, розкотіться за огнем, за димом, за вітром, за полум'ям, тихенько, легенько, маковим дробовим хмелем, і дайте спати, спочивати младенцеві Івану!* [Замовляння 2007, с. 52]. Формула відсилання утворена за допомогою дієслова у наказовому способі та обставини місця і є продуктивною у замовляннях, де болячку відсилають за вітром і за димом.

Контекст українських замовлянь є тим середовищем, де емоційна оцінка вітру амбівалентна, адже контекст, як смислотворче середовище слова, у своїх синтагматичних і парадигматичних зв'язках ґрунтується на співвідносних одиницях, одні компоненти яких завжди служать певним досвідом для сприйняття й розуміння реципієнтом інших [Мойсієнко 2013, с. 18]. З одного боку, вітер осмислюється як ворожа сила, а з іншого – як помічник, наприклад, у замовлянні від укусу змії він має небезпеку розвіяти полем: *Виймай, змія, своє гостре жало, і як виймеш, то піду до Кузьми і Дем'яна, то Кузьма і Дем'ян і сам Господь пошле на тебе грім і блискавку: грім уб'є, блискавка спалить і пил вітром по полю розвіє* [Ви, зорі-зориці... 1991, с. 250]; а от у замовлянні від дання вітер є засобом перенесення хвороби: *В чому ти давала: / Чи у воді, чи в горіліці, / чи у вині, / Чи в стравах, чи в переказах родини, / Чи на вітер пускали, / Чи ти у ворота переливала, / Чи ти з-під молитвеного, / Народженого (ім'я) землю брала?* [Вербальна ... 1998, с. 44].

За текстами замовлянь, ніщо безслідно не зникає, там наявні різні світи, тому концепт *вітер* існує не всюди, як-от: *Замком замикаю, / Стелями забиваю, на нетрі зсилаю, / Де вітер не віє, сонце не гріє, / Люди не ходять, собаки не брешуть – / Там собі плодись-веселись!* [Вербальна ... 1998, с. 39]; *Йди собі на очерета, на болота, / На великі ліса, / Де вітер не віє, де сонце не гріє, / Де людський глас не доходить, / Де собаки не брешуть, де люди не тешуть* [Вербальна... 1998, с. 45]; *А йди собі на сухі ліса, / На болота, на очерета, / Де вітер не віє, де сонце не гріє, / Де курячий глас не заходить. / Від народженої, / Хрещеної (ім'я) / З хати – вітром, а з двору – димом* [Вербальна ... 1998, с. 51]; *Розійдися і по полям, і по морям, і по лісам, де люди*

Actual Problems of Linguistics [Aktual'ni problemy movoznavstva]

© Shuliak S. [Shuljak S. A.], shulyak_svitlana@ukr.net

Concept WIND in the Texts of Ukrainian Folk Orders [Koncept VITER u tekstah ukrai'ns'kyh narodnyh zamovljan'] (in Ukrainian)

не ходять, *де вітер не віє, де собаки не брешуть, по полям, по очеретам, де хати пусті і де замки пусті* [Замовляння 2007, с. 58].

Замовляння включають в себе різні засоби для створення психологічної атмосфери, що впливатиме на позитивний результат, серед яких слово є найпродуктивнішим. У замовляльних текстах концепт ВІТЕР виконує основну свою функцію – віяти, як-от: *Лишаю, лишаю, я тебе з гноєм змішаю, свині розриють, кури розклюють, сонечко пригріє, вітер повіє, а ти засохнеш* [Ви, зорі-зориці ... 1991, с. 175], за допомогою чого *розносити горе на ліса й болота*, наприклад: *Ти ж, Ілля-пророк, / Завідуєш бурями-тучами / І всякими вітрами, Вас є сімдесят п'ять, / Я не знаю, як вас усіх звать, / Но зсилаюсь на луччого, крепшого: / – Рознеси це горе на ліса й болота, / Де сонечко не сходить, / Де людська нога не ходить, / Де квітки не розцвітають, / Де пташки не літають, / Де півні не співають, / Тільки чорний ворон літає – / Хай він це горе об чорну скелю розбиває! / Я ж тобі виговорюю, / На яйце зсилаю, на воду зливаю, / По чистому й буйному вітру / Дух твій пускаю!* [Вербальна ... 1998, с. 48].

Отже, концепт ВІТЕР становить фрагмент мовної картини світу українців, зберігає результати пізнавальної діяльності, віддзеркалює архетипні уявлення ментальної моделі. Емоційна оцінка вітру в текстах українських замовлянь амбівалентна. З одного боку, вітер осмислюється як помічник, а з іншого – як небезпечна, некерована сила. Лексема *вітер* асоціюється з постійною характерологічною ознакою *буйний*. Епітети *злетворний, буйний* конкретизують, уточнюють семантику вітру. Складниками концепту ВІТЕР є лексеми на позначення руху, часу і простору. У текстах українських народних замовлянь лексему *вітер* супроводжує числова символіка. Персоніфікація вітру реалізується у звертаннях, ілюструючи зв'язок з міфопоетичною свідомістю наших предків. Формулу оберігання або недопущення представляють замовляння, в яких поряд з лексемою *вітер* присутні дієслова з «охоронною» семантикою, як-от: *спаси, сохрани, охороняйте*. Формула відсилання утворена за допомогою дієслова у наказовому способі та обставини місця і є продуктивною у замовляннях, де

Актуальні проблеми мовознавства [Актуальные проблемы языкознания]

© Шуляк С. А. [Шуляк С. А.], shulyak_svitlana@ukr.net

Концепт ВІТЕР у текстах українських народних замовлянь [Концепт ВЕТЕР в текстах украинських народных заговоров] (Українською / На укр. яз)

хворобу відсилають за *вітром* і за димом. Словесні формули текстів українських народних замовлянь, у яких функціонує концепт ВІТЕР, відображають картину світу нашого народу. Замовляння виступають винятково важливим компонентом народної медицини українців і належать до сугестивних засобів лікування психічного і фізичного стану хворого. Перспективи подальших досліджень полягають у вивченні концептів верхнього небесного світу текстів замовлянь.

Література:

1. *Великий тлумачний словник. Сучасна українська мова: від А до Я*, А. П. Загнітко, І. А. Щукіна (Донецьк: БАО, 2008), 704.
2. *Вербальна магія українців*, вступ. сл. Л. Дунаєвська ; авт. передм. О. Павлов; упоряд. та приміт. Т. Полковенко, В. Фісун (Київ : Бібліотека українця, 1998), 98.
3. *Ви, зорі-зоріці ... Українська народна магічна поезія: (Замовляння)*, упоряд. М. Г. Василенка, Т. М. Шевчук ; передм. М. Г. Василенка (Київ: Молодь, 1991), 336.
4. Войтович, В. М. *Українська міфологія* (Київ: Либідь, 2005), 664.
5. Голобородько, К. Ю. «Лінгвістичний статус концепту.» *Культура народів Причорномор'я* 32 (2002): 27–29.
6. Голубовська, І. О., Корольов, І. Р. *Актуальні проблеми сучасної лінгвістики : курс лекцій* (Київ: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2011), 223.
7. Гейштор, Александр. *Слов'янська міфологія*, пер. з польськ. (Київ: ТОВ «Видавництво «Кліо»», 2018), 416.
8. Жайворонок, В. В. *Знаки української етнокультури: Словник-довідник* (Київ: Довіра, 2006), 703.
9. Жайворонок, В. В. «Проблема концептуальної картини світу та мовного її відображення.» *Культура народів Причорномор'я* 32 (2002): 51–53.
10. *Замовляння*, упоряд., передмова, примітки М. К. Дмитренка (Київ: Видавець Микола Дмитренко, 2007), 124.
11. Копаниця, Л. М. *Поетичний текст в усній і книжній традиції: Питання поетики та художньої семантики : навчальний посібник* (Київ: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2010), 397.
12. Кочан, І. М. *Лінгвістичний аналіз тексту: навч. посіб.*, 2-ге вид., перероб. і доп. (Київ: Знання, 2008), 423.
13. Кубрякова, Е. С., Демьянков, В. З., Панкрат, Ю. Г. *Краткий словарь когнитивных терминов* (Москва, 1996), 176.
14. Лозко, Г. С. *Українське язичництво* (Київ: Зодіак-ЕКО, 1995), 368.
15. Мойсієнко, А. К. «Слово в системі Шевченкового тексту: поетика декодування.» *Монографія* (Київ: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2013), 255.
16. Радзівєвська, Т. В. *Нариси з концептуального аналізу та лінгвістики тексту. Текст – соціум – культура – мовна особистість* (Київ: ДП «Інформ.-аналіт. агенство», 2010), 491.
17. Скляренко, В. Г. «Темні місця» в «Слові о полку Ігоревім» (Київ: Довіра, 2003), 147.

Actual Problems of Linguistics [Aktual'ni problemy movoznavstva]

© Shuliak S. [Shuljak S. A.], shulyak_svitlana@ukr.net

Concept WIND in the Texts of Ukrainian Folk Orders [Koncept VITER u tekstah ukrai'ns'kyh narodnyh zamovljan'] (in Ukrainian)

References:

1. Zahnitko, A. P., Shchukina, I. A. *Velykyi tlumachnyi slovnyk. Suchasna Ukraijnska mova: vid A do Ia* [Great Explanatory Dictionary. Modern Ukrainian: from A to Ia] (Donetsk, BAO, 2008), 704 (in Ukr.).
2. Dunaievska, L., Pavlov, O., Polkovenko, T., Fisun, V. *Verbal'na mahiia ukrajintiv* [Verbal magic of Ukrainians] (Kyiv, Biblioteka ukrajintsia, 1998), 98 (in Ukr.).
3. Vasylenko, M. H., Shevchuk, T. M. *Vy, zori-zorytsi ... Ukraijnska narodna mahichna poeziia (Zamovliannia)* [You, Stars-stars... Ukrainian folk magic poetry (Spells)] (Kyiv, Molod', 1991), 336 (in Ukr.).
4. Voitovych, V. M. *Ukraijnska mifolohiia* [Ukrainian mythology] (Kyiv, Lybid', 2005), 664 (in Ukr.).
5. Holoborod'ko, K. U. «Linhvistychnyi status kontseptu [Linguistic status of the concept].» *Kul'tura narodov Prichernomor'ia. Simferopol'* 32 (2002): 27–29 (in Ukr.).
6. Holubovska, I. O., Koroliov, I. R. *Aktual'ni problem suchasnoji linhvistyky: kurs lektsii* [Topical problems of modern linguistics] (Kyiv, Vydavnuch-polihrafochnyi tsentr "Kyivskyi Universytet", 2011), 223 (in Ukr.).
7. Heishtor, A. *Slovianska mifolohiia* [Slavic mythology] (Kyiv, TOV "Vydavnytstvo "Klio"", 2018), 416 (in Ukr.).
8. Zhaivoronok, V. V. *Znaky ukrajinskoj etnikul'tury: slovnyk-dovidnyk* [Signs of Ukrainian ethnoculture: reference book] (Kyiv, Dovira, 2006), 703 (in Ukr.).
9. Zhaivoronok, V. V. «Problema kontseptual'noi kartyny svitu ta movnoho ii vidobrazhennia [The problem of conceptual picture of the world and its language reflection].» *Kul'tura narodov Prichernomor'ia. Simferopol'* 32 (2002): 51–53 (in Ukr.).
10. Dmytrenko, M. K. *Zamovliannia* [Spells] (Kyiv, Vydavets Mykola Dmytrenko, 2007), 124 (in Ukr.).
11. Kopanytsia, L. M. *Poetychnyi tekst v usnij i knyzhnij tradytsii: Pytannia poetyky ta khuduzhnoji semantyky: navchal'nyi posibnyk* [Poetic text in oral and bookish tradition: The question of poetics and art semantics: teaching manual] (Kyiv, Vydavnycho-polihrafichnyi tsentr "Kyivskyi universytet", 2010), 397 (in Ukr.).
12. Kochan, I. M. *Linhvistychnyi analiz tekstu: navch. posib. 2-he vydannia* [Linguistic analysis of the text: teaching manual (second edition)] (Kyiv, Znannia, 2008), 423 (in Ukr.).
13. Kubriakova, E. S., Demiankov, V. Z., Pankrat, U. G. *Kratkii slovar' kognitivnykh terminiv* [Short dictionary of cognitive terms] (Moskva, 1996), 176 (in Russ.).
14. Lozko, H. S. *Ukraijnske yazychnytstvo* [Ukrainian paganism] (Kyiv, Zodiak-EKO, 1995), 368 (in Ukr.).
15. Mojseienko, A. K. «Slovo v systemi Shevchenkovoho tekstu: poetyka dekoduvannia.» Monohr. [The word in the system of Shevchenko's text: poetics of decoding] (Kyiv, Vydavnycho-polihrafichnyi tsentr "Kyivskyi universytet", 2013), 255 (in Ukr.).
16. Radziievska, T. V. «Narysy z kontseptual'noho analizu ta linhvistyky tekstu. Tekst – sotsium – kul'tura – movna osobystist'.» Monohr. [Outlines of conceptual analysis and linguistics of the text. Text – society – culture – linguistic personality] (Kyiv, DP "Inform.-analit. ahentstvo", 2010), 491 (in Ukr.).
17. Skliarenko, V. H. "Temni mistsia" v "Slovi o polku Ihorevim" ["Dark places" in "The word about Ihor's regiment"] (Kyiv, Dovira, 2003), 147 (in Ukr.).

Актуальні проблеми мовознавства [Актуальные проблемы языкознания]

© Шуляк С. А. [Шуляк С. А.], shulyak_svitlana@ukr.net

Концепт ВІТЕР у текстах українських народних замовлянь [Концепт ВЕТЕР в текстах украинських народних заговоров] (Українською / На укр. яз)